Газета издается на балкарском языке с 1924 года.

Интернет-версия: smikbr.ru/zaman

ЗАМАН

Орта кюн, Этыйыкъ ай (октябрь) 29, 2026 жыл

№ 130 (21799)

КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР РЕСПУБЛИКАНЫ ПАРЛАМЕНТИНИ ЭМ ПРАВИТЕЛЬСТВОСУНУ ГАЗЕТИ ВРЕМЯ ГАЗЕТА ПАРЛАМЕНТА И ПРАВИТЕЛЬСТВА КАБАРДИНО-БАЛКАРСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Белгилеу

Эл мюлк илмуну айнытыугъа къошумчулукълары уллуду

Бу кюнледе Валерий Мухамедович Коков атлы Къабарты-Малкъар къырал аграр университет 45-жыллыгъын белгилейди. Аны юсюнден республиканы оноучусу Казбек Коков МАХ-да каналда билдиргенди.

Жюрегими терининден бек алгъа профессор-преподаватель къауумну, эл мюлк илмуну ветеранларын эм университетни студентлерин ол магъаналы кюн бла алгъышларгъа сюеме. 1981 жылда республикада Къабарты-Малкъар агромелиоратив институт къуралгъан эди. Озгъан он жылланы ичинде бийик билим берген эл мюлк махкемеде бай тарых жыйылгъанды, аны чынтты профессионалла эм ишлерин жюреклери бла сюйген адамла этгендиле.

Эл мюлк бёлюмню магъаналыгъын ангылап, Къабарты-Малкъарны оноучулары Тимбора Кубатиевич Мальбахов, Валерий Мухамедович Коков республикада эл мюлк илмуну энчи вуз этерге, аны бла уа даражасын кётюрюрге итиннгендиле. Ол заманлада не тюрлю тюрлениуле болсала да, республиканы жанындан институтха болушлукъ этилип тургъанды.

Бюгюнлюкде вуз федерал даражасы болгъан эл мюлк университетди эм магъаналы къырал жумушну тамамлайды - республиканы экономикасына, башхача айтханда уа, агропромышленный комплексинде ишлерик специалистлени хазырлайды. Аны бла бирге Къабарты-Малкъарда билимни, артыкъда эл мюлк илмуну, айнытыугъа уллу къошумчулукъ этеди.

Андан сора да, университетни регионла аралы магъанасы да барды, ол Шимал Кавказда алчы эл мюлк вузладан бирине саналады. Университет мингле бла саналгъан бийик квалификациялары болгъан специалистлени хазырлагъанды.

Биз тамата тёлюбюз башлагъан ишни андан ары бардырабыз: вузну ырысхы-техника мурдорун кючлейбиз, анда окъугъан студентлени билим алгъандан сора, сынамлары да ёсерча, тюрлю-тюрлю программаланы хайырланабыз, энчи усталыкъ алыргъа сюйгенлеге себеплик этип, республиканы агропромышленный комплексини биригиулеринде ишлерча онгла къурайбыз. Болушлукъну асламысын Россей Федерацияны Эл мюлк министерствосу этеди, ол санда билим берген учрежденияны инфраструктурасын жангыртыргъа.

Валерий Мухамедович Коков атлы Къабарты-Малкъар къырал аграр университетде ишлегенлеге магъаналы жумушну тамамлагъанлары ючюн ыразылыгъымы билдиреме, илму жаны бла, студентлени окъутуу бла да Къабарты-Малкъарны эм Ата журтубузну да айнытырча бийик жетишимле тежейме, деп айтылады билдириуде.

Даражалы эришиу

Башламчылыкълары бла шагъырейлендирирге, сынауларын кёргюзтюрге – аламат онг

«Гитче ата журт – Россейни кючю» Битеуроссей муниципал форумну къурау комитетини биринчи жыйылыуунда чыгъарылгъан оноугъа кёре, «Къуллукъ этиу» Битеуроссей муниципал премияны жангы, 4-чю, кезиуюне заявкала алыу башланнганды, деп билдириледи КъМР-ни Башчысы Казбек Коковну МАХ-да каналында.

Къурау комитет Россейни Президенти Владимир Путинни Указы бла тохташдырылгъанды. Анга РФ-ни Президентини Администрациясыны таматасы Сергей Кириенко башчылыкъ этеди.

Эсигизге салайыкъ, премия 2023 жылда жер-жерлени айнытыугъа, алада жашагъанланы жашауларын игилендириуге уллу къошумчулукъ этген муниципал къуллукъчуланы къыйынларына багъа берир мурат бла тохташдырылгъанды. Аны Жер-жерли самоуправленияны айнытыуну битеуроссей ассоциация Россейни Президентини Администрациясыны себеплиги бла къурагъанды.

Жангы кезиуде 9 номинация боллукъду, ол санда «Цифралы муниципалитет – адамлагъа жарарча амалла» деген жангы бёлюм да къошуллукъду. Ол а муниципал жумушланы бютюн тынгылы толтурургъа эмда муниципалитетледе жашагъанла бла байламлыкъланы игилендирирге себеплик этерик проектлени белгилер ючюн къуралгъанды.

Энди бардырыллыкъ эришиуге къатышыргъа сюйгенлерин билдиргенлени саны 63 мингден атлагъанды. Туура этилген проектле жанлы болуб а 1,6 миллион адам къол кётюргенди.

Къабарты-Малкъарны жер-жерли самоуправление органларында ишлегенлени да башламчылыкъларын бла шагъырейлендирирге, сынауларын кёргюзтюрге эмда башха регионлада коллегаларыны сынауларындан да хапарлы болургъа онглары барды.

Заявкаланы алыу 2026 жылны 29 ноябрине дери барлыкъды. Заявканы **муниципалитеты.рф** порталда энчи кабинетни юсю бла жиберирге боллукъду.

Парламент

Тыш къыраллыла урунуу рынокга къысыулукъ этемидиле?

КъМР-ни Парламентини Урунуу, социал политика, саулукъ сакълау эм ветеранланы ишлери жаны бла комитетини башламчылыгъы бла «Къабарты-Малкъарда урунуу миграция бла байламлы болум» темагъа «тёгерек стол» бардырылгъанды. Анга законла чыгъарыучу органны башчысыны орунбасарлары Жанатайланы Салим бла Мурат Карданов, депутатла, жууаплы министерстволаны, право низамны сакълаучу, налог органланы келечилери къатышхандыла.

Жыйылыуну ача, профильли комитетни башчысы **Хусейн Кажаров** тема артыкъда магъаналы болгъанын чертгенди. Иш излеп КъМР-ге келген тыш къыраллыланы саны кёп тюйюл эсе да, урунуу рынокда болумну сюзгенлей турургъа кереклисин белгилегенди ол.

Хусейн Кажаров Парламентни ахыргъы жыйылыуунда республиканы урунуу рыногуну болумуну ёлчемин 3,3 тохташдырыргъа оноу чыгъарылгъанын эсгертгенди. Ол а республиканы инсанларыны сейирлерин сакълар, регионна иш излеп келген тыш къыраллыланы санын азайтыр мурат бла этилгенди.

КъМР-де миграция болум къалай къуралгъаны бла урунуу эм социал къоруулау министрни орунбасары **Анатолий Шетов** шагъырей этгенди. Ол айтханыча, болум ышаннгылыды эмда контрольдады.

Ол айтханыча, Россейге виза бла келген тыш къыраллыланы ишге алгъан предприятияла бла байламлыкъла къуралгъандыла. «Быйыл КъМР-ге виза бла келген тыш къыраллылагъа 126 квота берилгенди. Аладан 100 – Сириядан, 26-сы уа Индиядан келген инсанладыла. Сириячыла предприятияладан бирине тигиучюле болуп ишге киргендиле. Экинчи предприятия уа «чурукъла тигиучю» усталыкъгъа кёре излегенди ишчилени, алай ол Индиядан бир инсанны да алмагъанды»,-деп билдиргенди докладчы эмда берилген квоталаны толтурмагъанлары ючюн ала сыйырылыргъа боллукъларын билдиргенди.

Россейге визасыз келирге эркин этилген къыралланы инсанлары ишге тохташхан кезиуде патент алыргъа керекдиле. Ол а инсан файдасындан тёлеуле этгенден сора бериледи. Регионну урунуу рыногуну болумуну ёлчеми да бу тёлеу ючюн тохташдырылады – патентни багъасы анга кереленеди.

Республикагъа келген тыш къыраллыланы санын азайтыр мурат бла 2020-2025 жыллада коэффициент 3.0 ёлчемде болгъанды. Быйыл а аны 3,3-ге дери ёсдюрюрге оноу этилгенди, ол жаны бла законопроектни Парламентни депутатлары къабыл кёргендиле. Ол а къыралны регионларында эм уллуладан бириди. Аны кёбейтирге оноу былтыр регионнга келген тыш къыраллыланы саны кёбейгени бла байламлы этилгенди.

- Ич ишле органла берген патентге кёре ишлеген тыш къыраллыла республиканы бюджетине ай сайын 11,2 минг сом тёлейдиле. Жылны аллындан бери озгъан тогъуз айны ичинде 4,2 минг патент берилгенди, ол а былтырны бу кезиуюнде 18 процентге азды. Республикалы бюджетге бу кезиуде 344,7 миллион сом тёленнгенди. Ол а былтырдан асламды, - дегенди докладчы эмда коэффициент кётюрюлгени хайырлы болгъанын чертгенди.

КъМР-де Ич ишле министерствону миграцияны соруулары жаны бла бёлюмюню башчысыны орунбасары **Руслан Барсагов** да сёлешгенди жыйылыуда. Ол тыш къыраллыла Россейге жайда келип, кюз артында уа юйлерине кетгенлерин айтханды. Аланы асламы къурулушда, эл мюлкде, аш-суу хазырлауда ишлейдиле.

Руслан Барсагов айтханыча, республикагъа тыш къыраллыла урунуу рынокда болум тергелип чакъырыладыла. «Бюгюнлюкде ишчи усталыкъла жетмейдиле, аланы кеси инсанларыбыз бла толтургъа онг болмай, тышындан келгенлени алыргъа тюшеди. Болсада тыш къыраллыла регионну криминоген болумуна, урунуу рынокга да басыулукъ этмейдиле»,-дегенди ол.

Докладчы айтханыча, миграция бла байламлы законлагъа бузукълукъланы болдурмаз мурат бла право низамны сакълаучула дайым да тинтиуле бардырадыла. Жылны аллындан бери озгъан 9 айны ичинде иш бериучюлеге 418 административ иш ачылып, 1,4 миллион сом тазир салыннганды. Андан 800 минг тёленнгенди.

- Бюгюнлюкде тыш къыраллыланы жашырын экономикадан чыгъарыугъа бурулгъан мадарла толтуруладыла, - дегенди ол докладыны ахырында.

Ахыры 2-чи бетдеди.

Черек райондан

Сыйлы къонакъла бла жарыкъ тюбешиу

Кёп болмай Черек районну администрациясыны башчысы Къулбайланы Алан Россей Федерацияны - Сыйлы, Къабарты-Малкъарны да халкъ художниги, академик Мухадин Кишевни - юйдегиси Жаклин Диана Мосс бла жашы Юрийге къонакъбайлыкъ этгенди.

- Мухадин Исмаилович толусунлай чыгъармачылыкъгъа берилген уста эди. Аны ишлери Россейден тышында, саулай дунияда да белгилидиле. Аллай суратчыны бизни жерлешибиз болгъаны дайым ёхтемлендиргенлей турады. Аны юбилейин Аушигерде ётдюрген кюнюбюзде, кёзден-кёзге ушакъ этерге онг табылгъаны ёмюрге эсимде къалгъанды. Бусагъатда да жашы Юрий бла иги шуёхбуз эм байламлыкъ жюрютгенлей турабыз, – дегенди Къулбай улу.

Ол суратчыны Черек районда мияла сыныкълада ишлеген сураты сакъланнганын келир заманда аны жангыртырча мадар этиллигин да айтханды. Ол санда тёгерегинде жерлешлерибиз, къонакъла да солурча энчи маданият жер къураргъа мурат этилгенин да билдиргенди.

Тюбешиую ахырында къонакъла районнга Мухадин Кишевни «Толгъан ай. Ингирни тасхалары» деген суратын саугъалап, ол мында музейде энчи жерин табарына ышаннганларын айтхандыла.

МАГОМЕТЛАНЫ Сулейман.

Тапландырыу

Булунгугъа – тынгылы жол

Къабарты-Малкъарда «Экинчи Чегем-Булунгу» автомобиль жолда тынгылы жангыртыу ишле къыстау халдадыла. «Инфраструктураны жашау ючюн» миллет проектге кёре, къурулуш ишле тёрт жылны ичинде бардырыладыла, деп жазылады республиканы оноучусуну МАХ-да каналында.

Ол заманны ичинде жолчула эски кёпюрлени кетерип, тогъуз жангы кёпюр ишлегендиле, аланы тёгереклерин тохташдырылгъан мардалагъа кёре жарашдыргъандыла, эски жолну мурдоруна тынгылы ремонт этип, асфальтны биринчи къатысын салгъандыла. Бюгюнлюкде жолну эки жанына къоркъуусузлукъну жалчытхан темир чалдишлени орната, транспортну къыйын жерледе терк жюрюгенин тыйгъан амалланы къурай эм «Нью-Джерси» блокланы сала турадыла.

Андан сора да, жоллада жюрюную къурау проектине кёре, жол белгилени тохташдырылгъан мардала бла саладыла. Белгилени автомобильчилеге таплыкъгъа эм къоркъуусузлукъну жалчытыр мурат бла иги кёрюннген жерледе орнатадыла. Дагъыда Булунгуда бла Эл-Тюбюнде жолну эки жанын суу ашамазча асфальтны бетон бла къатышдырып къуядыла.

Жолну узунунда анга къошулгъан эм юсю бла ётген жерлени жарашдырыу эм кючлендириу ишле да проектге кёре бардырыладыла. Аслам эс жангы асфальт салыннган эм эскиси тургъан жерлени бирге къошулгъанларын кючлерге бёлюнеди.

Жол-къурулуш ишлени хар кезиулерине да тынгылы контроль этиледи. Бу кюнледе Къабарты-Малкъарны «Управдор» биригиуюню келечилери «Экинчи Чегем-Булунгу» автомобиль жолда бетон къатыш къуюлгъан асфальтны качествосун тинтирге алгъандыла. Битеу белгиленнген ишлени жылны аягъына бошаргъа мурат барды, деп айтылады билдириуде.

РОССЕЙНИ ХАЛКЪЛАРЫНЫ БИРЛИГИНИ ЖЫЛЫ

Шуёх эмда бир бирни хурметлеу халда

Бу кюнледе КъМР-ни Маданият фондунда «Белоруслу тиширыу» деген ат бла сейирлик тюбешиу бардырылгъанды. Ол кеси да Россейни халкъларыны бирлигини жылына жораланнганды. Тюбешиую 2003 жылдан бери фонду къаллай ишине да тири къатышып келген «Биригиу ючюн - «Сябры» жамауат биригиу къурагъанды. Ары, белорусладан сора да, республикада болгъан миллет маданият араланы келечилери къатышхандыла. Ала къыралда, республикада жашагъан кёп миллетлени, динлени араларында шуёхлукъ байламлыкъланы, маданиятны, ахшы адет-тёрелени юслеринден сёлешгендиле, аланы айныта барыргъа кереклисин чертгендиле.

Ол кюн Маданият фондда тюрлю-тюрлю миллетлени кийимлери бла жасалгъан гинжилени, илляуланы, юйде жюрютюлген затланы да кёрмючю къуралгъанды.

Тюбешиу хычыуун жумушдан башланнганды: «Сябры» эмда татарлыланы «Туган-Тел» миллет-культура аралары келечилерине «Урушну сабийлери» майдалла берилгендиле. Белорусланы миллет араларыны ишине эм тири къатышханла фондну грамоталары бла саугъаланнгандыла.

Маданият фондну таматасы Люаза Макоева бла «Сябрыни» таматасы Павел Сидорук кёп жылланы жетишимли ишлегени, профессионал усталыгъы эмда музыка искусствону айнытыугъа салгъан къыйыны ючюн КъМР-ни симфония оркестрини концертмейстери, КъМР-ни халкъ артисти Игорь Растеряевни белгилегендиле. 2006 жылдан бери ол белорусланы «Каларыт» ансамбльлерине башчылыкъ этип келеди.

Ол кюн профессионал жырчы, музыкалы театрны солисти Елена Кошелева, КъМР-ни халкъ артисти Ауес Зеушев, жырчы Татьяна Чумакова да махтаугъа тийишли болгъандыла.

Кесини жыйырмажыллыкъ чыгъармачы жолун белгилеген «Каларыт» а аламат концерт кёргюзтгенди. Ол кюн ары келгенле бары да билген, таныгъан жырла, бу жерли эмда башха авторланы назмулары эшитилгендиле.

Сабийле ишлеген кёрмючда энчи жерни алгъанды. Эм фахмулула саугъала къоллу болгъандыла.

Тюбешиую ахырында къонакъла быллай тюбешиуле, адет-тёрелеге берилген хурметни белгиси болуп къалмай, огъурлу къоншулукъну ариу тёрелери да болгъанларын белгилегендиле.

Шуёхлукъну эсде къаллыкъ байрамы Владимир Вороковну «Ата журтум» деген назмусуна Татьяна Чумакова макъам салгъан жыр бла бошалгъанды.

ХОЛАЛАНЫ Марзият.

Жазылыу-2027

Газет хар юйюрге ахшы хапар, игилик да келтирликди

ХУРМЕТЛИ ОКЪУУЧУЛАРЫБЫЗ!

Биз «ЗАМАН» газетни бетлеринде республикабызда тамамланнган ишлени юсюнден билдириуле жазабыз, халкъыбызны тарыхыны, маданият хазнасыны, къууанчларыны, жарсыуларыны, ниетлерини бла муратларыны юсюнден да материалла басмалайбыз. Малкъар халкъны айтхылыкъ эм белгили адамлары унутулуп къалмазларыны къайгысын кёребиз, алагъа махтау беребиз. Жаш тёлюбюз окъуулу, адепли, жетишимли болуруна себеплик этерге, аны огъурлу жумушлагъа кёллендирирге итинебиз. Ахшы адет-тёрелеribизни, ана тилибизни сакълауугъа энчи эс бёлебиз.

Алайды да, жазылыгъыз, билеклик этигиз жангыз газетибизге. Газетге почтаны бёлюмлеринде жазылыргъа боллукъду. Алты айгъа багъасы 1192 сом бла 62 капекди.

Изданиябызгъа Интернетде бу адресни **https://smikbr.ru/zaman** ачып, ол магъаналы жумушну алай тамамларгъа да боллукъду.

Бизни индексибиз – П 5893

Къулийланы Къайсын атлы Малкъар къырал драма театрны артисти Геляхланы Мурат «Заман» газетге дайым жаздырып, аны сюйюп окъугъанладан бириди, анга багъа бере, ол былай айтады:

«Огъурлу ишни болжалгъа салмайыкъ»

- Газетибизге кесим жаздыргъанымдан сора да, танышларыма да айтып ангылатыучума аны миллетибизге магъаналылыгъын. Керти окъуна, аны сюйюп окъуйма, миллетибизден кёп хапар да билеме. Маданиятыбызгъа артыкъда уллу эс бургъанына, ол санда театрыбызны, артистлерибизни да юслеринден тынгылы материалла басмалагъанына артыкъда ыразыма. Ол бизни бютюн иги ишлерге кёллендиреди.

Мен оюм этгенден, ана тилибизде чыкъгъан жангыз «Заман» газетге жазылыу къайсыбызны да сыйлы борчубузду. Келигиз, ол ишни болжалгъа сала турмай, аны тамамлайыкъ, газетге тутхучлулукъ этейик!

ХОЛАЛАНЫ Марзият.

СУРАТДА: Сарбашланы Аскер бла Геляхланы Мурат газетде бир кюлкюлю хапар тапхандыла.

Тыш къыраллыла урунуу рынокга къысылулукъ этемидиле?

Ахыры.
Аллы 1-чи бетдеди.

Жыйылыуда сёз тыш къыраллыланы россейли социал эм жамауат жашаугъа сингдириуню юсюнден да баргъанды. КъМР-ни миллетлени ишлери эм жамауат проектле жаны бла министрини орунбасары **Гергъокъланы Жамбулатны** айтханына кёре, бу жумушла миллет къоркъуусузлукъну, жамауат тынчлыкъны сакълар, социал-экономика айнытыуну жалчытыр мурат бла толтуруладыла эмда къырал миграция политиканы чеклеринде бардырыладыла.

Бу мадарланы хайырындан ала орус тилге юйренедиле, праволу билимлери кенгереди, къыралны халкъларыны тёрелерине хурмет этедиле. Битеу бу жумушла миллетле аралы келишиулюкню сакъларгъа, экстремизм бла байламлы бузукълукъланы болдурмаугъа бурулупдула.

- Къабарты-Малкъаргъа келген тыш къыраллылагъа уа юйретиу курсла ишледиле. Алагъа миграция эм урунуу законла ангылатыладыла, террорист эм экстремист къауумланы ишлерине къатышханла къаллай жуап тутарыкълары билдириледи, дагъыда Россейни бла Ара Азияны къыралларыны араларында болум, тарых байламлыкъла ангылатыладыла,-дегенди Геркъокъланы Жамбулат эмда жылны аллындан бери 80 лекция бардырылгъанын билдиргенди.

Докладланы сюзе, «тёгерек столгъа» къатышханла миграция бла байламлы законлагъа къаллай бузукълукъла этилгенлерин, дактилоскопия тинтиулени, ишлерге эркинлик не заманда берилмегенини юслеринден айтхандыла. Жыйылыуда белгиленнгенича, тыш къыраллыла республикагъа келгенде, аланы саулукълары, жукъгъан ауруулары болгъаны бла къалгъаны борчлу халда тинтиледи. Дактилоскопия уа тыш къыраллы 30 кюнден кёп заманнга келген кезиуде борчлу халда этиледи.

Асламында тыш къыраллыла орус тилни билмегенлери бла байламлы бузукълукъла этиледиле. Алай федерал эм халкъла аралы излеуде болгъанла да ачыкъланнгандыла.

Жыйылыуну ахырында Жанатайланы Салим, сюзюлген соруунну магъаналылыгъын белгилеп, миграция жорукълада кемчиликле бар эселе, аланы тамамлау жаны бла башламчылыкъла этерге онг болгъанын чертгенди.

«Тёгерек стол» жууаплы органлагъа эсгертиулени къабыл кёрюу бла бошалгъанды.

ТИКАЛАНЫ Фатима.

Жыйылыу

Хайырлы жолоучулукъ

Бу кюнледе Москваны «Крокус Экспо» арасында уллу жыйылыу бардырылгъанды. Юч кюнню ичинде аны ишине медицина лабораториялада ишлегенле, ультразвук, лучевой эмда функционал диагностика жаны бла специалистле къатышхандыла. Ары бизни республикадан КъМР-ни Саулукъ сакълау министерствосуну клиника лаборатория диагностика бла штатда болмагъан баш специалисти, Республикалы клиника больницаны лабораториясыны биологу Созайланы Мариям, ол лабораторияны башчысы Зарема Берова да баргъандыла.

Жыйылыугъа къатышханла секциялада ишлегендиле, кёп докладлагъа тынгылагъандыла, аслам экспонатлагъа да къарагъандыла. Ишни бир кесеги медицина эмда фармацевтика жаны бла билим алыуну жангы амалларын сюзюуге аталгъанды.

«Диагнополис» деген кёрмючде аурууланы тохташдырыуну шёндюгю амаллары кёргюзтюлгендиле. Сынау ишле, тынгылы оборудованияда мастер-классла да бардырылгъандыла.

Алай бла специалистле жангы технологияла бла шагъырейленнгендиле эмда тюрлю-тюрлю регионладан келген коллегалары кенгешип, бир бирге сынауларындан юлюш этгендиле.

ДАЛХАТЛАНЫ Марзият.

КЮЧЮКЛАНЫ Зухура, филология илмуланы доктору:

- Борис Инзреловични 1978 жылдан бери таныйма. Ол заманда биз, ингилиз бёлюмню биринчи курсуну студентлери, Нарткъаланы консервала хазырлагъан заводунда практикада эдик. Тетууланы Борис а бизни куратор-бригадирибиз болгъанды. Ол ишге жууаплы кёзден къарай, жаш тёлюден да бу ышанны къаты излегенди. Аны ючюн а биз ол кезиуде андан бир кесек къоркъгъан окъуна этиучю эдик, болсада аны сездирмезге кюрешгенбиз.

Бир кюн а, мени туугъан кюнюмю сылтаугъа тутуп, андан алайдан узакъ болмагъан кафеге барыргъа деп тилейбиз. Ол алай этер деп бизни акъылыбызгъа да келмеген эди – тамата къарындаш эгечлерине этген хурмет-намыс бла аллай ариу байрамны къурагъан эди, бюгюн да кетмейди эсибизден. Бизни бла бирге ойнагъан-кюлген да этип – хар къайсы болумда да кесин жюрюте билгенин кёргюзтгенди. Экинчи кюн а ол биягъы жууаплылыкъны излеген, ишни тынгылы тамамланырын сурагъан устазыбыз болуп къалгъан эди.

Бу кюнню эсгергеним да аны ючюндю: къайсы болумда да ол ышаннгылы адамлай къала биледи. Бизни биргебизге кёп жылланы ишлеп тургъан Наталья Смирнова уа былай деген эди: «Борис Инзрелович бир жолгъа кафедраны таматасы бола эмда болмай къалыргъа да биледи. Аны къылыгъын андан тюз да, тап да айталлыкъ тюйюлсе. Кафедрада ишни ол алай тынгылы къурай билгенди, анда хар ким да эм алгъа кесине хурметни сезгенди, аны ючюн а ишлеген да къолундан келгенича этгенди. Ол кафедрагъа тамата болгъаны бла бирге анда барыбыз да кесибизни бир юйюрню келечилери кибик жюрютюрча болумну да къурагъанды».

Бизни жашауубузда, юйюрлерибизде хар къууанчыбызны, жарсыуубузну да биледи. Аны бла бирге уа жапсаргъан, кёллендирген да этеди. Биз барыбыз да аны керек кюнюбюзде телефон бла окъуна сёлешип: «Не бла болушлукъ этейим?» - дегенине эрттеден юйренип къалгъанбыз. Биреуге аны болушлугъу керек болуп, ол къол узатмай, бир жанына туруп бир заманда да къалмагъанды.

Хар адамны да эки жанында мёлекле бардыла деп айтыучудула: бири аны осал ишлерин, башхасы уа ахшыларын жазып турадыла, дейдиле. Борис Инзреловични юлгюге келтирсек, аны сол жанындагъы мёлеги уа ишсизликден арыгъанды, талчыкъгъанды деригим окъуна келеди. Бир-бирде уа ол онг жанындагъына окъунамы болуша болур, нек дегенде Тетуу улуну ахшылыкълары санап бошамаз кибик кёпдюле.

Аны илму жолуну, доктор даражагъа ишини юсюнден а бир-эки сёз айтырыкъ эдим. Ол алыкъа эндиге дери тинтилмеген тема болгъанды. Борис Инзрелович Шауаланы Дауут хажини аты бла байламлы уллу суратлау чыгъармачылыкъны тинтгенди. Тарых, халкъны кёлден чыгъармачылыгъы бла байламлы документлеге таяна, тарыхчыланы хапарларын эсге ала, кеси да Чегем ауузуна кёп жюрюп, алай ишлегенди. Буруннгулу къол жазмаланы тапландырып, аланы тинтип, автор поэзияны мурдорун Шауа улу салгъанын ачыкълагъанды эмда кёргюзтгенди.

Борис Инзреловични илму иши къарачай-малкъар профессионал адабиятны эм ал кезиуюн, башланнган чеклерин, аны бла бирге уа жанрлы къурамын бла тематикасын бютюнда кенгертгенин белгилерчады. Юбилейи бла байламлы уа биз хурметли устазыбызгъа саулукъ-эсенлик, ёмюр, насып да тилейбиз!

ТЕКУЛАНЫ Мусса, филология илмуланы доктору:

- Борисни иги да эрттеден таныйма. Энди анга 80 жыл толгъанында да, ол манга аллайлай, Москвада аспирантурада окъугъан кезиуюндеча болгъанлай къалады. Аллай адамла бардыла: кесинг да ангыламай тургъанлай, санга керти шуёх болуп къалгъан. Аллайгъа санайма Тетуу улуну да. Биз аны бла таныш болгъаныбызлы бери ахшылыгъын болмаса, башха ышанын кёрмегенме, сезмегенме. Чынтты таулу эр кишича, Кавказда ёсген адамча, хар заманда да, кесим къыйналама демей, болушлукъгъа табылып къалгъан инсанды.

Аны аллай огъурлу, халал, ышаннгылы адам этиб а, айхай да, ата-анасы ёсдюргендиле. Аладан сора да, ол жашауунда тюбеген адамладан жаланда ахшылыкъгъа юйрене билгенди. Кесини юйюрюн да ол халда юйретгенэди.

Алгъан билимин да Борис халкъына, туугъан журтуна жарарча хайырлана билгенди. Ол жаш тёлюню окъутуугъа, кафедрагъа башчылыкъ этиуге да къаллай жууаплы кёзден къарагъанын биз барыбыз да билебиз. Бютюнда бег а биреуге болушлукъ керек болса, ол анга себеплик этерге къалай кюрешгенин да. Къууанчда, жарсыуда болсун, ол къолундан келгенни, заманын, кючюн-къарыуун аямайды.

Хар заманда да этеме сейир: ол адамланы оюмларына-фикирлерине тынгылай, аны бла бирге уа кесини кёз къарамын да баямлай биледи. Мен айтхан тюздю деп, бир заманда да кесин кётюрмейди.

Белгилегенимча, аны адамлагъа болушургъа хазырлай тургъан ышанын жаратама. Чынтты шуёхлукъгъа кертичилей къалгъанын да. Ол: «Жаланда манга тап болсун», - дегенледен тюйюлдю. Хар кимни да тенг кёрген, таянчакъ болургъа угъай демеген ышаннгылы адамды. Ёмюрю узакъ болсун!

Марина БИТОКОВА, филология илмуланы кандидаты:

- Кесими университетде биринчи кюнюмю ёмюрде да унутурукъ тюйюлме: мен танымагъан адамла, онжетижыллыкъ къызчыкъгъа къайры барыргъа кереклисин айтхан, кёргюзтген да жокъ. Бизни биринчи битеулю лекциябыз а 229-чу номерли аудиторияда болгъан эди. Мен да университетни, студент жашауну юсюнден болмачы сагъышлагъа къалып тургъанымлай, аудиториягъа бир сюйдюмлю, артыкъ бийик ёсюмю да болмагъан адам киреди, аны ариу костюму да къалгъанды эсимде. Ол а бизни Борис Инзрелович эди.

Дерсни уа алай башлады: угъай, ол лекцияны окъуп тебиремеген эди, бизни бла, кесини теңлери бла сёлешгенча, хурмет, жылыу бла да, ауазын да артыкъ кётюрмей, алай сёлешип. Аны кёрюп, университетден къоркъгъан сезимим да аз-аздан къайры эсе да кетип къалгъан эди. Андан бери да эрттенликде бери келип, энди уа, билгенигизча, ише да, эм алгъа Борис Инзреловични кёрсем, аны кесиме ахшы белгиге санагъанма. Нек дегенде ол кюн манга хайырлы болмай къалмайды.

Ол бизге биринчи лекциябызда: «Сиз илмуда жангычылыкъланы ачханыгъызны къууанчын сезиу не болгъанын билсегиз эди»,-деген эди. Аллай сезим болады деп ол кюн, айхай да, ийнананалмагъан эдим. Энди, жылла озуп, илмуну жолу бла барып, ол сезимни кесим да сынагъанымлы бери бу сёзлени магъаналарын бютюн ангылайма. Ол жолну аллында Борис Инзрелович кибик адам тургъанына уа къадарыма ыразыма.

АХМАТЛАНЫ Мариям, филология илмуланы доктору:

- Университетде окъугъаныбызда сюйген дерсим болгъанды тыш къыраллы литература. Борис Инзрелович аны бек сейир бергенди: биз кесибизни ол бурунгу заманлагъа тюшюп къалгъанча, тарыхлы жигитлени къатларында тургъанча, алай сезгенбиз. Философиялы кертиликлени юслеринден айтханды, ангылатханды. Гомер, Софокл, Одиссей, Илиада – бу буруннгулу жазыучуланы неда чыгъармаланы жигитлерини атларыны тизмелерин окъуна эшитсек, ол бизге болмагъанча сейир кёрюнюучю эди.

Аны ючюн а ёз маданиятыбызны тагыларын билирге итиннгенме. Окъууну бошап, илму бла кюреширге кёлленнгенимде да, къарачай-малкъар нарт эпос бла байламлы этгенме тинтиулерими, анда тилибиз къалай жюрютюлгени сейир эди. Алайды да, Борис Инзрелович мени къадарымда жангы башламчылыкълагъа жол кёргюзтген, хурметге да тийишли устазды.

Мадина ХАКУАШЕВА, филология илмуланы доктору:

- Борис Инзреловични терек бахчачыла бла теңлешдиририрге боллукъду. Аны терек бахчасы дайым да чакъгъанлай турады, нек дегенде ол жашт тёлюге билим бергенди. Ала андан юйренирге ашыкъгъандыла. Мындан ары да ёмюрюнг узакъ болуп, кёп жылланы бахчаларынг чакъгъанлай турсунла! Сени кибик адамла жаланда махтаугъа тийишлидиле!

Юлия БЕКУЗАРОВА, устаз:

- Борис Инзреловични биринчи курсда таныгъаныбызда окъуна аны кёпню билген, хунерли болгъанын терк окъуна ангылагъан эдик. Нек дегенде ол лекцияларын окъугъанында, анга сейиринг бютюнда уллу бола, кёпденкёп затны билгенлей турлугъунг келгенди. Аллай сезимге уа жаланда кесини билими, ангылауу да терен болгъан устаз келтире биледи. Ол студентлеге, кесини теңлеринеча, хурмет береди. Ол ышаны бла уа жаш тёлю да аны сюерча, билим даражасын да багъаларча эталгъанды. Бизни барыбызны да жюреклерибизге жетип, сюйген устазыбыз да болалгъанды.

Алла ЖИЛОВА, Санкт-Петербургда окъуу юйню устазы:

- Биз барыбыз да Борис Инзреловични къатындагъылагъа къууанч, насып да сездирген адамныча таныйбыз, билебиз. Ол жаланда сыфаты угъай, жюреги да ариу болгъан адамды. Бизни барыбызгъа да халаллыкъны, кертичиликни, ышаннгылыкъны да юлгюсюдю.

Аны къолунда ишлегенимде, ол таматады да, андан къоркъургъа керекди деген сезимим бир заманда да болмагъанды. Ол къатындагъына болушлукъ берген, жетишимине, къууанчына аны биргесине къууаннган, жарсыууна да андан кем жарсымагъан адамды. Кесини ишине сюймеклиги, жууаплылыгъы бла уа бирсилени да илхамларын ише ача билген инсанды. Аны ол ышанларындан ким да юлгю алыр кибикди.

Юбилей

«Андан ким да юлгю алыр кибикди»

Биз барыбыз да хурметлеген белгили алимибиз, РФ-ни бийик профессионал билим бериуюню сыйлы ишчиси, филология илмуланы доктору, КъМКъУ-ну орус эмда тыш къыраллы адабиятла кафедрасыны профессору (ол а бу кафедрагъа кёп жылланы ичинде башчылыкъ этип да тургъанды) Тетууланы Инзрелни жашы Борис кесини 80-жыллыкъ юбилейин белгилейди. Аслам жылны жаш тёлюню тыш къыраллы литератураны тарыхы, энчиликлери бла да шагъырейлендире, кёп саугъагъа тийишли да болгъанды. Кёп болмай а КъМР-ни Къырал саугъасы бла да белгиленнгенди.

Ол 1969 жылда КъМКъУ-ну къызыл дипломгъа бошап, урунуу жолун Огъары Малкъарда башлап, мында мектепде устаз, завуч да болуп да тургъанды. Ызы бла Москвада Дуния адабиятны Горький атлы институтунда аспирантурада билимин ёсдюргенди. Билгенибизча, университетде ишлей, профессор даражагъа дери жетгенди.

Борис Инзрелович аслам илму ишни авторуду, ол санда монографияланы да. Алада уа алимибиз, алгъадан ызланнган жол бла бармай, алыкъа тинтилмеген темагъа эс бургъанды. Алай бла уа ёз маданиятыбызны айнытыу бла бирге саулайда къыралда илмуну айныууна да къошумчулукъ этгенди.

Бюгюн а биз, белгили алимибизни юбилейи бла алгъышлай, биргесине ишлегенле, таныгъанла-билгенле аны юсюнден айтхан сёзлени басмалауну тюз кёргенбиз.

«Ананг биширген гыржындан татыулу не барды дуния башында!»

Хочуланы Алийни жашы Альберт бла былтыр «Хасания» стадионда хычинни байрамында танышхан эдим. Ёсюмлю, чырайлы, жарыкъ кёллю жашха эс бургъан эдим. Чемпионат баргъан эки кюнню ичинде майдандан кетмей ишлегенди, хычин этгенлеге къарагъанды, аланы кёллендирирге кюрешгенди. Чамы, лакъырдасы бла сёлеше эди. Анга къарап, ол ишин тынгылы билген, огъурлу, ачыкъ жюрекли адам болгъанын ангылагъан къыйын тюйюл эди.

Хычинни быйыл ётген байрамында уа Альберт жюриге башчылыкъ этгенди. Ол заманда иши кёп болгъаны себепли ушакъ эталмагъанбыз. Бу кюнледе уа, анга тюбеп, сёлешалгъанбыз.

- Альберт, республикада, андан тышында да аш этиучюлени араларында атынг айтылып келеди, кафелени, ресторанланы бренд шефисе, башхача айтханда, ашханалада иш тынгылы болуруна жууаплыса. Алай эсе, сен бек алгъа башчыса, андан сора уа аш этиучю, алаймыды?

- Шеф ашханада ишни къураучусуду, къаллай ашла хазырларгъа кереклиси, аланы жарашдырыу халлары, тизгинлилик, тазалыкъ болуруна эмда командада ишлегенле, бир бирни ангылап, ишлерин тынгылы бардырырына жууаплыды. Ишини чынтты устасы уа фахмулу сурат ишлеучю, къаты сурагъан башчы эмда экономист да болургъа керекди. Аллынга салыннган ашарыкъ ариу жарашдырылмаса, не татыулу да болсун, адамны кёлюн къачырады. Аны тамата къолунда ишлегенледен къаты сураргъа керекди.

Экономист билиминг а ашха-суугъа къоратылгъан ырысхынгы бла андан тюшген хайырны терген чыгъаргъа керек болады.

- Санга жаланда отуз жети жыл болады. Аладан онеки жылынгы ресторанланы бла кафелени ашханаларына башчылыкъ этип келесе, 25-жыллыкъ жашха къыйын тюйюлмю эди башчылыкъ этиу, уллу жууаплылыкъны боюнуна алыу?

- Сёзсюз, былайда насыбым тутханды дерге боллукъма. Бютюнда бег а базыныулукъ, кёп билирге итиниулюк да магъаналыдыла. Гитчелигимден бери да анам аш этип башласа, анга болушургъа сюе эдим. Абаданыракъ болгъанымдан сора уа, шишликле этерге ёч болуучу эдим. Шишге мен, этден сора да, кёп башха затланы да чанчып, къууруп, бериучю эдим.

Хасанияда 16-чы номерли мектепни бошап чыкъгъанымдан сора, Къабарты-Малкъар сатыу-алыу технология колледжге киреме. Аны да къызыл дипломгъа бошап, ашханалада ишлеп башлайма. Алгъа Нальчикде «Оренго» кофейнягъа башчылыкъ этгенме, Огъары Малкъарда Жангоразланы къонакъ юйлери ачылгъанда, ары чакъыradыла. Бусагъатда экисинде да ишлейме.

Таулуланы сёзлери барды: «Кёз къоркъакъ да, къол батыр» – деп, ма ол халда къармашыргъа кюрешеме. Ишим тынгылы болур ючюн, кёп жерледе ашханаларга барама, кёреме, аладан кёп затха юйренеме. Сёзсюз, таулу болгъаным себепли къарачай-малкъар ашланы бютюн бек жаратама. Республикабыз кёп миллетли эмда къонакъбай болгъаны бла байламлы башха миллетлени ашларына да эс бурама.

- Аш татыулу болур ючюн, не керекди?

- Бек алгъа кесинги оюмунг, билиминг, къолунга алгъан ишни тынгылы этерге итиниуюнг. Къаллай хант да заманланы сынауларындан ётеди, кесини тарыхы барды. Адамла бла ушакъ эте, акъылыма тюрлю-тюрлю затладан ашны жарашдырыуну амалы тууады. Къаллай аш да бек биринчи тарыхды, философияды, андан сора ашхананы таматасыны оюмуду.

Сёзсюз, ашлагъа керекли кёгетлени, жемишлени да жетер чакълы къошуу магъаналыды. Кесим жарашдыргъан иги кесек ашланы кёп ресторанлада, кафеледе да бек сюйюп, жаратып ашайдыла. Ол а къууандырмай къоймайды.

- Сен бек сюйген неда кёрюп болмагъан ашла бармыдыла?

- Бузоуну бауурундан анам къууруп берген ашдан жаратханым жокъду. «Цезарь» деб а бир салат барды да, аны кёрлюгюм окъуна келмейди.

- Кафеде, ресторанда табакъла уллула, ашлары аз, багъалары уа багъа, ол алай некди?

- Кафеге, ресторанга келгенле башхаланы къол къыйынлары ючюн тёлейдиле. Табакъда болгъанны жетмиш проценти аш этгенни иш хакъыды, ол багъагъа дагъыда адыр жууучуну, ашны аллынга келтирген адамны хакъы да киредиле. Юйде уа хар затны да кесинг этесе, хакъ алмайса. Кафеде сиз ашны угъай, башха адамны ишчи кюнюн сатып аласыз.

- Ресторанга, кафеге келген адам ашны жаратмаса уа?

- Бизге ауузланыргъа келген ким да болсун, не айтса да, мен аны тюзге санайма. Ол акъылымы ишчилеге да айтып ангылатама.

- Кафеге келип, ауузланып, этилген ашыгъызны, суугъузну жаратып, сени чакъырып, оюмларын айтыучумудула? Ала къаллайладыла?

- Асламында: «Сау бол, бек татыулу, татымлы ашла бла ауузландыкъ, бек ыразыбыз бери келгенибизге», – дейдиле. Махтанганча болмасын, алыкъа келгенлерине сокъураннганлагъа тюбемегенме. Болсада махтауладан эсе критика кёзден къарасала, тырман этселе да бек ыразы эдим. Нек дегендеде ол шартла андан ары ёсерге, алгъа барыргъа да таукеллендиредиле.

- Келген къонакъ сиз хазырлагъан ашны жаратмай, башха тюрлю болурун сюйсе уа?

- Олсагъат къайсы ашны да къонакъ сюйгенча, излегенча бек терк тюрлендирирге боллукъма. Аны ючюн ашханада хар зат да барды. Ол манга артыкъ къыйын тюйюлдю.

- Ашны тиширыула этерге керекдиле, ол эр киши иш тюйюлдю дегенле тюбейдиле. Сен а алагъа не айтырыкъ эдинг?

- Мен аш хазырларгъа сюйген, аны тынгылы этген кёп эр кишилени таныйма. Алай аш этиу а, мени оюмума кёре, аналаны бла эр кишилени ишлериди. Аналарыбыздан татыулу ашны бир адам да этмейди. Ананг биширип берген гыржындан татыулу не зат барды дунияны башында. Ол ёмюрге да эсингде къалады. Алай тюйюлмюдю?

- Сен а юйде аш этиучюмюсе?

- Бек аз. Аны ючюн бир сылтау керекди. Андан сора да, анам юйдеди. Манга, туудугъуна да ол бек сюйюп этеди ашны.

- Ашханагъа келсенг, ашны татыусуз болгъанына, тапсыз жарашдыргъанына тырман этемисе?

- Кафеге келгенимлей окъуна, хар кем, жарты жерлени олсагъат эслейме. Болсада ашхананы таматасы сурагъынчы, сёкмейме, бир зат да айтмайма.

- Альберт, сен колледжде да ишлейсе, сохталарынга къаллай багъа берирге боллукъса?

- Хау, кесим бошагъан окъуу юйде ишлеп турама. Жарсыугъа, жанныган кёзлеге бек аз тюбейме. Жаш адамланы бир къауумлары колледжге запрос этип, ызларындан ётдюрюрге келгенчадыла. Окъуугъа, билим, усталыкъ алыргъа итиннген, артда ол башыма жарар деген оюм жокъду алада. Мен анга бек жарсыйма.

- Сен Нальчикде аш бла байламлы бардырылгъан тюрлю-тюрлю фестивальлагъа да къатышаса, аланы къураргъа да болушаса, заман къайдан табаса?

- Нальчикде бардырылгъан гастрофестивальланы хазна къалмай барысы да мени башчылыгъымда къуралгъандыла. Сюйген адам заман табады неге да. Сёз ючюн, Огъары Малкъарда аламат байрамгъа къатышханма. Ол таулуланы, къабартылыланы, оруслуланы да ушхуурларына жораланнган эди. Хар миллетни да ашлары жарашдырылып чыгъарылгъан эдиле. Ары кёп адам да келип, ашап да кёргендиле, сыйланнгандыла. Бек аламат иш болгъанды. Нальчикде «Абхазия» майданда «Бизни Кавказ» деген фестиваль да ары келгенлени эслеринде къалырча къуралгъанды.

- Бизни хычинлерибиз эм сыйлы хантха саналадыла. Сен бир хычиннге этилген къоранчны терген кёргенмисе?

- Хау. Бир хычинни этер ючюн, юй бийче 54 сом къоратыргъа керекди. Болсада кафеледе аны багъасы 180-190 сомгъа жетеди. Мен оюм этгенден, бюгюнлюкде ол артыкъ багъа тюйюлдю. Нек дегенде гитче бизнесге налогла бек ёсгендиле, анга иш хакъны, аренданы да къоша келсенг, ол артыкъ багъа тюйюлдю.

Минги тауну тийресинде уа бир хычинни багъасы 300 сомду. Хау ол асыры багъады. Тюзюн айтсам, хычинни багъасын аллай бирге кётюргенлерин дурус кёрмейме. Не медет, хар ким да кеси эркинди багъаланы салыргъа.

Ушакъны **ХОЛАЛАНЫ Марзият** бардыргъанды.

Эсгериу

Жюреги туугъан жерине сюймекликден толу эди

Аллай адамла боладыла, бюсюреу сурамай, менчилик да этмей, жашауларын халкъларына къуллукъ этерге атагъан. Устаз, тарыхчы, этнограф, РСФСР-ни халкъгъа билим бериуюню отличниги Бичиланы Османны жашы Хусей аладан эди. Не этгин, жарсыугъа, алгъаракълада ол огурлу адам, миллетни мудах эте, дуниясын алышханды. Дерслери уа жашайдыла, жашап да турлукъдула.

САБИЙЛИГИ

Ол 1929 жылда Огъары Малкъарны Туура-Хабла элинде туугъанды. Бар элли сабийлеча, тёшде, суу боюнунда ойнагъанды. Эслирек болгъанлай, юй жумушлагъа да жарай башлагъанды. Школгъа жыл саны да жетгинчи къалай баргъанын ол «Ёчюлмезлик жулдузла» деген китабында айтады. Диннге эртте келгени, жашауда тюзлюкчю болгъаны уа юйюрденди. Атасы Бичиланы Изаканы жашы Осман Къуран окъугъан, элге не жаны бла да жарагъан адам эди. Анасы Улбашланы Ибрагимни къызы Къызайны уа халкъ чыгъармачылыкъдан, Кязимден хапары бар эди да, аны тёгерегине жыйылгъандыла ингир сайын сабийле, таматала да.

Хусей нени да билирге сюйген сабий болуп ёсгенди, къыйналмай билим алгъанды. Аны окъутхан устазлагъа ыразылыкъ жюрегинден кетмегени да хакъды

Сабийлей кёргенди Хусей туугъан элинде тойланы, анда кеппайны бла къобузчуну, тепсеучюлени, той адетлени, сора эл изеулени, эрттеден келген ийнаныуланы къалай баргъанларын да. Артда ол бу затланы барын да эсине тюшюре турлукъду журтундан узакъда, бери къайтханда да.

Сабий жашчыкъны бек уллу жарсыуу уа шуёху бла айырылгъаны болгъанды, аны юйюрю Жемталагъа кёче туруп.

Хусей 7-чи классха ётгенде башланнганды Уллу Ата журт уруш. Устазла фронтха кетип, таматаракъ сабийлени окъутур адам болмай, жашла, къызла да колхозгъа болушургъа кюрешгендиле. Осман кеси кибикле бла Прохладна жанында танкла ётмезча урула къазгъанды.

КЪАЗАХСТАНДА

Кёчгюнчюлюк келгенде, Хусейге онбеш жыл болмагъан эди. Юйюрю Шимал Къазахстанда Тогъай элге тюшгенди. Ол жерледе жашау къалай къыйын болгъанын бюгюн да айтып бошаялмайдыла сынагъанла. Жер юйледе жашагъандыла. Ачдан, аурудан, хауа жарашмай ёлгенлени саны сауланы санларын озгъан эди. Анда кёп да бармай Хусейни ыннасы, ызы бла анасы да аушхандыла. Осман ол болумда окъуна ёлгенлени жаназы бла, адетдеча, асырагъанды.

Османны дин жаны бла билимин кёргенде, къазахлыла артыкъ сый, намыс да бергендиле. Ыннасы бла бир ушакъны юсюнден айтады Хусей «Унутулмасын халкъымы эсинде» деген китабында. Халкъ жюрюйдю нени да билген ыннасына (атасыны анасы), къачан къайтабыз артха деп. Ынна бирине къайтырыкъса иги кесекден дейди, башхасына уа къайтырыкъ тюйюлсе дейди. Хусей алай эки тюрлю нек айтаса деп сорады. Ыннасы уа: « ...Къайтырыкъса дегенлерим, 10-15 жылдан къайтырыкъдыла. Къайтырыкъ тюйюлсе дегенлерим мында къаллыкъдыла, ёлюп», – дейди.

– Ынна, мен а къайтырыкъмамы?– деп, гузаба этдим олсагъат.

– Хау, жашым, сен къайтырыкъса.

– Ынна, сен а къайтырыкъмыса?

– Мен а мында къаллыкъма...

Хусей ол къыйын жыллада, юйюрюне болушханы бла бирге, школда да окъугъанды. Бир къауум заманны Киров атлы винсовхозда ишлегенди. Ол кезиуде СССР-ни Аш-азыкъ, промышленность министерствосуну сыйлы къагъыты бла саугъаланнганды. Совхозну комсомолчуларына таматагъа да айыргъандыла аны.

АРТХА КЪАЙТЫУ

1957 жылда Бичиланы Хусей Мисирланы Иналны къызы Жамилят бла бир юйюр къурагъанды. Огъары Малкъаргъа ала экинчи жыл къайтхандыла. Хусейни ишлерге ол кюнледе окъуна законлукъну сакъалагъан органлагъа чакъыргъандыла, алай ол ары баралмагъанды – атасы Осман ыразы болмагъанды.

Ол жыл, малкъар школлада устазла жетишмегенлери себепли, белгили методист Будайланы Ахматны къарамында устазла хазырлагъан тёртайлыкъ курсла ачылгъандыла Нальчикде. Андан арысында Хусей да, аны биргесине курсланы ётгенлени да бир къауууму, школда ишден айырылмай, Къабарты-Малкъар къырал университетге тарых-филология факультетге кирип, аны 1964 жылда бошагъандыла.

Географиядан устазла жетмей, сабийле жарты билимли къалгъанларын эсге алып, Хусей ол жаны бла окъургъа сюйгенди. Бизде аллай факультет болмай, Владикавказда Шимал Осетияны къырал институтунда окъугъанды. Аны биргесине тенглери да болгъандыла – мени устазларым: Ахметланы Юрий бла биология жаны бла билим алыргъа сюйген Метланы Нох. Ала анда бирге тургъандыла. Бирде Хусей менден салам да айтдыргъан эди Нохха. Ол заманнга Юрий дуниясын алышып эди.

КъМР-ни билим бериуюню сыйлы къуллукъусу Къарчаланы Халимат былай эсгереди: «Хусей Османович экинчи устазым эди. Бек билимли адам эди, низамгъа да къаты. Биринчи нарт сёз деп андан эшитгенме. Биринчи да ол элтгенди шыякылагъа, Элия ургъан, Шырдан аягъы ташлагъа. Жамауатны къайгъысын да кёргенди. Бир кесекни эл аллында жумушда ишлеген эдим да: «Халимат, сени юсюнгде кёрдюм депутат не этерге керек болгъанын», – деп, билеклик этип тургъанды».

Хусей 40 жыл ишлегенди школда, кезиулеп, устазлыкъ, директорлукъ, орунбасарлыкъ да этип. Аны къыйынын къырал эслемей къоймагъанды: «РСФСР-ни халкъгъа билим бериуюню отличниги» деген сыйлы атха тийишли болгъанды, СССР-ни, КъМАССР-ни сыйлы грамоталары, майдаллары бла саугъалагъанды.

ЖАЗЫУЧУЛУГЪУ

Бичиланы Хусей журналист иш бла иги кесек заман кюрешгенди. Аны очерклери, хапарлары, башха статьялары республикалы газетледе, журналлада дайым басмалана тургъандыла. Ала бюгюн да сейирдиле – алада малкъар халкъны тарыхы, маданият айныуу, адет-тёрелери, ийнаныулары эм халкъ чыгъармачылыкъдан билдириуле – миллетибизни эрттеледен келген тин эм мюлк хазнасындан хапарла сакъланадыла. Аны бла бирге ол махтаулу жерлешлерини юслеринден билдиреди келлик тёлюлеге.

Окъуучуну бек сейирсиндиртген а Хусейни «Малкъарлыланы бла къарачайлыланы эрттеги динлери» деген уллу тинтиу эм излем иши болгъанды. Ол затланы юслеринден аныча тынгылы, ангылашымлы жазылгъан зат азды. Аны жазар ючюн, автор малкъар халкъны жашау болумун тинтген белгили алимле – А. Фиркович, М. Кавалевский, Ю. Кулаковский, Д. Вырубов, Б. Долгат, М. Ермоленко, Вс.Миллер, Мусукаланы Александр, Мызыланы Исмайыл, Журтубайланы Махти – жазгъан отуздан артыкъ илму китап бла хайырланнганды.

Алда белгиленнгенича, Хусейни эки китабы чыкъгъанды басмадан. Ала автобиографиялыдыла. «Ёчюлмезлик жулдузла» деген повесть авторну сабий заманын, уруш жыллада партизан къымылдауну да суратлайды.

«Унутулмасын халкъымы эсинде» деген китаб а бир ненча бёлюмлюдю. Аны биринчи кесегине миф, этнография хапарла киргендиле. Аланы окъуй, миллетибиз кёп жылла мындан алгъа не бла жашагъанына тюшюнесе. Ол мифлени Хусей кеси эшитгенди къартладан. Ёлет, эмина ауруула кирип тозуратханларын да. Бу бёлюмде «кебиннге кириу», «тузлу гюттю» дегенча эрттеги адетле да суратланадыла.

Дагъыда кёп зат билесе китапдан. Сёз ючюн, таулу халкъ тауда арпа, бидиш будай, зынтхы, кечирег а къара будай да ёсдюргенин, Уллу Малкъарда жыйырмадан артыкъ тирмен болгъанын, иш ахлуланы, ол санда къолдан уста эр кишилени бла тиширыуланы, аурууладан бакъгъанланы, жер-суу атланы, Черек ауузунда кешенелени, шыякыланы, къалаланы къалай, не сылтау бла ишленнгенлерин, белгили эфендилени, шыйыхланы, аланы къадарларын да ачыкълайды Хусей. Махтаулу жерлешлерибиз Тетууланы Инзрел, Чаналаны Хусейин, Ксаналаны Ибрагим, Улбашланы Хадис бла Кичибатыр, Уммайланы Мухажир эм башхала да бу китапны жигитлеридиле. Хусейни этген иши, саулай да жашау жолу, чыгъармачылыгъы, Аллахха этген тилеклери – бары да халкъы бла байламлыдыла. Аны жюреги туугъан жерине сюймекликден толу эди.

МУСУКАЛАНЫ Сакинат.

Маданият

«Ата-бабаладан къалгъан байлыкъны, таркъайтмай, керелей барыргъа итинебиз»

Къайсы элни да жашаууна Маданият юйню уллу магъанасы барды. Аны тири иши элни районда, республикада да туура этеди. Элбрус элни Маданият юйюнде бу жумушну бет жарыкълы толтуруп, 43 жылдан бери ишлеп келеди Ирина Чумак. Элни школу бла къаты байламлыкъ жюрюте, сабийлени айныуларына онгла къурай, ала бла бирге къууана урунады. Бюгюн ол редакцияны къонагъыды.

– Людмила Юрьевна, сизни баш бочугъуз неди бу ишигизде?

– Малкъар маданиятны айнытыу бла сакълау, башха миллетле, аланы маданиятлары бла да байламлыкъ жюрютюу, ата-бабаладан къалгъан байлыкъны таркъайтмай, ёсе келген тёлюлеге ётдюрюу. Бу жумушла къайсы бирибизни да борчубуздула. Маданият ишчиле болгъаныбыз себепли уа биз артыгъыракъда жууаплыбыз.

– Ишигиз магъаналыды, аны толтурууда тыйгъычлагъа бла кемчиликлеге жолугъургъа тюшемиди?

– Ишибизде ёхтемленир, жарсыр да затла кёпдюле. Сабийле, артыгъыракъда жашчыкъла, тепсерге, жырларгъа юйренирге да сюймейдиле. Аны себепли миллет жыр хазнадан арталыда ангылалары болмай къалады. Таулу жырчыланы танымасала, авторланы бла композиторланы билмеселе, маданиятда узакъда къаладыла.

Кёплери миллетлерини тарыхына эс бурмайдыла, аны билмейдиле, халкъны белгили эм магъаналы кюнлерин танымайдыла. Нени да унутдургъан а ана тиллеринде сёлешмегенлериди. Бу жаны бла элде байлыкъ тас бола барады, дерге боллукъду.

– Ол халны тюзетир ючюн, сиз не этерге кюрешесиз?

– Къолубуздан келгенни аямайбыз. Байрамла къурайбыз, алагъа сабийлени къатышдырыргъа итинебиз. Алай, сабийни юйюрю, санга аллай затла керек тюйюлдюле деп, аны бизге жибермесе, бизни къармашыуубуздан хазна хайыр чыкъсын. Бирде сабийле, келип, мында чыгъармачылыкъ бёлюмлеге жазыладыла, алай, мында болдургъан не тюрлю жетишимлерине да юйюрлеринде тутхучлукъ тапмасала, тюнгюлюп, эригип къаладыла.

Районубузда окъуна миллет къобузну сокъгъан сабийле жокъну орунундадыла. Анга юйренселе, кесибизде ишлерле, деп сакъласакъ да, кетип къаладыла. Дауурбасчыларыбыз жокъдула. Ала уа миллет хазнаны бек магъаналы тюрлюлеридиле. Бизни заманда бек хайырлы усталыкъ окъуна эди. Тойланы алып айтсакъ да.

Былайда маданият жаны бла билим берген окъуу юйлеге чурум салыргъа сюеме, аланы окъутуу амалларына. Нек дегенде аладан эллени маданият юйлеринде ишлеялыкъ устала чыкъмайдыла. Кертиди, аллай устаны хар неден да хапары болургъа, жырлай, тепсей, назму окъуй, окъута да билирге керекди. Аллайла уа алай кёп тюйюлдюле. Дагъыда элледе маданият юйлени ишчилерини саны азайыпды.

– Мекямыгъыз бек омакъды, къарагъан кёзню къууандырады. Бери келген къонакъланы да кёллерин жарыта болур?

– Биз эскисинде да бек иги ишлегенбиз. Мекям ариуду, жангыды, алай бизни излемлеribизни толусунлай жалчыталмайды. Сёз ючюн, сахнаны уллу этгендиле. Къараучуланы шинтиклери да 300-ге жетедиле. Кабинетлеге уа къошулса керек эди. Алай болгъанын келишдирирге, кеси арабызда амалла къурап, кемчиликлени да кетерирге кюрешебиз.

– Маданият юйюгюзню элни жашауунда жери къаллайды?

– Магъанасы теренирек, кенгирек болса, бек сюерик эдик. Алай, кесигиз билгенликден, курорт тийреде болгъаныбыз себепли жамауат ишге берилипди. Азау, Чегет талалада бирер бизнеси болмагъан бек азды. Аны себепли бизни баш жигитлеribизни сабийледиле. Школ бла терен байламлыкъ жюрютебиз. Сабийлени концертлерине неда бир тюрлю жыйылыуларына атала бла анала да келедиле. Ма алай бла юйюрле бла байламлыкъ да къуралады. Баям, хар къайсы элде да хал алай сунама.

– Къаллай тюбешиуле, байрамла бардырасыз асламысында?

– Ёсюп келген тёлюню патриот ниетде юйретиуге бюгюнлюкде уллу эс бурулгъаны себепли бизни ишибиз да ол жаны бла тириди. Аны да тюзге санайма. Ата журтха сюймекликни, туугъан жеринге, тукъумгъа, элинге, орамынга, юйюрюнге да кертичиликни сабийликден сингдирирге керекди.

Энчи аскер операциягъа къатышхан жашларыбызны юйюрлерине уллу эс бурабыз, байрамларыбызгъа чакъырабыз. Андан сора да, бизни тийребизде юч чекчи застава болгъаны себепли чекчилени кюнлерин бек сюйюп белгилейбиз. Былайда чекчи шуёхларыбызгъа уллу ыспас этерге сюебиз, сабийле бла тюбешиулеге сюйюп келедиле. Хар бирини соруууна жууап бере, патриот жаны бла юйретиуге уллу себеплик этедиле.

Андан сора да, эллиле бла тюбешиуле, бир-бир соруулары кётюрюп сюзюу да бизде бардырылады.

– Абадан тёлюге уа къаллай эс бураласыз?

– Абадан тёлюге сексен жылдан таматала санала болурла. Бизде жамауат бек тириди. Юйде ишсиз тургъаны хазна болмаз. Бирлери сабийлерине болушадыла, башхалары базаргъа чыгъадыла, ючюнчюлери ашханалада туудукъларына тутхучлукъ этерге кюрешедиле. Элдегиле уа, концертле къурасакъ, байрамла бардырсакъ, келедиле, аз болсала да, бизни арталлыда жашауларындан чыгъарып къоймайдыла.

Кесибиз да, Уллайгъан адамны кюнюне жоралап, «Къартлыкъ къууанчхады» деген акцияны он жылдан бери бардырабыз. Уллайгъан адамларыбызны юйлерине барып жокълайбыз, жыр-тепсеу, саугъала, гюлле бла. Элни жашауунда аланы уллу магъаналары болгъанларын айта, алгъышлап кетиучюбюз.

Басхан ауузда жашагъан абаданланы тизмесин эрттеден бери жыяма да, аланы юбилейлери жууукълашсала, эс бурмай къоймайбыз. Кёп болмай, Тегенеклиде аллай бир тиширыуну 90-жыллыгъы бла алгъышлагъанбыз. Аллай жарыкъ жумушха къатышсакъ, кесибиз да насыплы болабыз.

– Къаллай чыгъармачы бёлюмлеригиз бардыла?

– Халкъ тепсеулени «Эльбрус» ансамбли эрттеден да ишлейди. Аны белгили этнограф, алим, тарыхчы Къудайланы Мухтар къурагъан эди. Тепсеулени ол кеси салып, балетмейстери уа Будайланы Руслан, къобузчусу да Чеченланы Асият болуп, бирге беш жыл ишлегендиле. Андан бери жыйырма жыл болады. Мухтарны сохталарындан бири Тилланы Джамиля, ансамблни айныууна уллу къыйын сала, юйретиу ишни аламат бардырады. Сабийле сюйюп жюрюйдюле. Фахмуларын да энчи белгилерчады. Кёп тыш къыраллы фестивальлагъа барып, алчы жерлеге тийишли болуп къайтхандыла. Россейни уллу шахарларында бардырылгъан фестивальлагъа да тохтамай жюрюйдюле.

Сабийлеге, элни атын, даражасын да кётюрген ансамбльге аллай онгла къурагъан эл администрацияны башчысы Джаппуланы Исламгъа ыразылыгъыбызны билдиребиз. Анга дери да ишлеген жашла болушлукъларын бир да аямагъандыла. Андан сора, энчи предпринимательле, бизнес бла кюрешген къызла бла жашла да бир тилегибизни да сансыз къоймагъандыла, сау болсунла!

Ата-аналагъа да уллу ыспас этерге сюеме. Сабийлени биргелерине узакъ жолгъа тебиреселе, сеники, меники демей, барысына да бирча къайгъырып, кереклерин жалчыта биледиле. Ол бизни ишибизде эм магъаналысыды.

Дагъыда жырчы студиябыз барды. Анда профессионал билими болгъан, Ростовда консерваторияны бошагъан, жырчы Надежда Сергеевна Горюнова ишлейди. Къыл къобузну согъаргъа юйренирге сюйгенлени Уяналаны Эльдар юйретеди. Миллет къобузгъа бла бек сюйюп юйретирик адамыбыз да барды, алай анга тартыннган сабийле жокъдула.

– Эллилени эслеринде къалырча къаллай байрамла бардырасыз?

– Хар байрамгъа да уллу эс бурургъа кюрешебиз, алай Хорламны кюнюне аталгъаны бек багъалыды. Нек дегенде хар юйюрню тарыхы Уллу Ата журт уруш бла байламлы болгъанды. 9 Майны уа бек хурметлеп сакълайдыла, аны белгилеуге сюйюп къатышадыла.

– Къысха заманнга не умутларыгъыз бардыла?

– Аналаны кюнюне аталгъан ариу байрам бардырыргъа хазырлана турабыз. Анга, бизни кружокларыбызгъа жюрюгенледен сора да, элибизни сабий садын къатышдырыргъа дейбиз.

Тепсеу ансамблибиз жылны ахырында Москвада бардырыллыкъ Артий сахна оюнланы 3-чю халкъла аралы эришиулерине къатышыргъа хазырлана турадыла.

Мында бардырылгъан байрамланы барыны да сценарийлерин кесим жазгъаным себепли, ала барысы да манга бек магъаналыдыла.

Эллилеribизни маданият жаны бла кёллерин ачаргъа, къууандырыргъа барыбыз да бек итинебиз. Муратыбызгъа жетала эсек, биз да насыплыбыз.

Ушакъны **ТЕМУККУЛАНЫ Асият** бардыргъанды.

Оюм

Миллет хазнабызды келлик тёлюлени ёхтемлендирлик

Бусагъатдагъы дунияда, заманны женгил барыуу бла байламлы, артха, озгъан заманнга, терк-терк къарайбыз, анда таянчакъ бла магъана излейбиз. Бизни ата-бабаларыбыздан жетген хазнабыз, ишексиз, акъылманлыкъны бла сынамны багъасыз хазнасы болгъанларына газетибизге жаза турууучу авторубуз Баразланы Владимир энчи эс бёлдюреди.

…Жашау кёргюзтгеннге кёре бизни бу хазнаны ангылаубуз кёбюсюне тыш кёрюнюулеге келеди: белгили атлагъа, онглу тукъумлагъа, айтхылыкъ жетишимлеге. Биз бий статусубуз бла, уллу титулларыбыз бла, ата-бабаларыбыз бизге къойгъан жарыкъ юлгюлерибиз бла ёхтемленебиз. Ол, сёзсюз да, магъаналыды, нек дегенде бизге кесибизни таныргъа, озгъан заман бла байламлыкъны сезерге, тукъумубузну къураргъа болушхан тыш белгиледиле.

Алай, теренирек къазсанг а, ёмюрлени ауазына, къарачай-малкъар адет-тёреде болгъан акъылгъа тынгыласакъ, ата-бабаларыбызны керти байлыкълары жангыз аланы жамауат болумларында неда уллу сёзлеринде болмагъанын кёрлюкбюз. Ол аланы ич дунияларында, адепкъылыкъ жолларында, аланы дементили намысларында, сыйларында эм даражаларындады.

Бизни ата-бабаларыбыз жазылмагъан, алай а аланы жюреклерине, акъылларына терен сингнген жорукълагъа кёре жашагъандыла. Ала кертиликни, тюзлюкню, таматалагъа хурметни, гитчелеге къайгъырыуну, къонакъбайлыкъны, сёзге кертичиликни багъалагъандыла. Бу шартла аланы жашауларыны, энчиликлерини бла маданиятларыны мурдору эдиле.

Ма былайда, жашауубузну тинте келгенде, соруу чыгъады: аллай бай ич дуниябыз болгъанда, биз тыш затланы ызындан къууаргъа нек ёч болабыз?

Титул, статус дегенча ангыламла бла намыс, сый, бет дегенча баш багъаланы нек жабабыз?! Баям, тыш кёрюмдюле бютюн сезиледиле, аланы кёргюзтюрге болады, ала бла махтаныргъа тынчды... Титул – ол белгиди, статус – кёрюннген затды. Ич шартла уа кеси бла дайым ишлеуню, кесин игилендириуню, ич низамны излейдиле. Аланы кёрлюк тюйюлсе эм ёлчелерге да амал жокъду.

Ёмюрледен келген адетледен толгъан къарачай-малкъар философия бизни башхагъа юйретеди. Ол адамны керти уллулугъу аны титулларында тюйюлдю, этген ишлеринде, башхалагъа къарамында, кеси бла, тёгерекдеги дуния бла келишип жашай билиуюнде болгъанын айтады. Бизни ата-бабаларыбыз биле эдиле, адам сыйын, намысын бир тас этсе, аны бир тюрлю байлыгъы, титулу да къутхармазлыгъын. Ала ангылай эдиле, адамны керти да кючлю, сыйлы эмда тийишли этген ол ич шартла болгъанларын.

Бизни халкъда сёз къалай багъаланнганын эсге тюшюрейик. Сёз бериу жууаплылыкъны кесине алыу деген магъананы тутханды. Андан жанларгъа кюрешиу а кетмезлик бедиш эди. Таматалагъа сый бериу къуру бош зат болуп къалмай, аланы акъылманлыкълары бла сынамларын таныуну терен сезими болгъанды. Къонакъбайлыкъ сыйлы борч эди, къонакъ – ол Аллаху тагъаланы келечисиди. Бу тынч, алай терен жорукъла халны къурагъандыла, жууаплылыкъны ёсдюргендиле, адам келишиулени ырысхы игиликледен эсе багъаларгъа юйретгендиле.

Бюгюнлюкде, дуния файдалыкъгъа эм жетишимге бурулгъан заманда, бизни тамырларыбыз бла, ёмюрле бла тёлюден тёлюге кёчген акъылманлыкъ бла бу байламлыкъны тас этерге къоркъабыз. Кесибизге титулла бла статусладан эм бийик къалала ишлерге боллукъбуз, алай а ичибизде сый бла намысны деменгили тамалы болмаса, ол къалала оюлуп, бизни чачып къоярыкъдыла.

Къарачай-малкъар адетле, бизге керти мюлк ата-бабаларыбыздан алгъан бла къалмай, бийик адеп-намыс жорукълагъа кёре жашап, кесибиз къурагъан затладыла деп эсгертедиле. Бу озгъан заманны сокъур ызлау тюйюлдю, аны дерслерин бусагъат заманда магъаналы хайырланыуду. Кертини алдаудан, ёмюрлюкню озгъан затдан айыра билиудю. Келигиз, жаланда тыш жылтыраугъа угъай, ич тазалыкъгъа да итинейик.

Къарачай-малкъар акъылманлыкъ, адам къаллай бир титулу болгъаны бла угъай, кесини жорукъларына къаллай бир керти болгъаны бла багъалыды деп юйретеди бизге. Бизни ата-бабаларыбыз керти байлыкъ алтын, кюмюш тюйюлдю, таза жюреклилик эмда ахшы ат болгъанын биле эдиле. Сый бла намыса таяннган ат не тюрлю ырысхыдан да кючлю болгъанын ала ангылай эдиле. Эсибизге тюшюрейик, эллерибизде таматаланы сёзлери къалай багъаланнганларын, сёлешген бла къалмай, этген адамны сыйын кёргенлерин, тюзлюк бла къалай жашагъанларын. Ол къуру адетлени жюрютюу тюйюл эди, жамауатны кючлю эмда тутхучлу этген ол шартла болгъанларын терен ангылау эди.

Бюгюнлюкде дуния бизни кёп тюрлю сукъланыула бла сынагъан заманда, жетишим кёбюсюне ырысхы байлыкъ эм тыш таныу бла ёлчеленнген заманда, ата-бабаларыбыз бизге осуят этген затлагъа артыкъда сакъ болургъа керекбиз.

Къарачай-малкъар философия адамны кеси кесин тинтирге чакъырады. Ол соруу береди: биз кесибизден сора не къоябыз? Жангыз белгили атла бла тукъумла огъесе сыйгъа, тюзлюкге эмда жууугъуна сюймекликге таяннган жашауну юлгюсюнмю? Биз тыш жаланда жылтырауу ызындан сюрсек, ата-бабаларыбызны кючлю эмда сыйлы этген затла бла байламлыкъларын тас этерге боллукъбуз.

Аны себепли, мюлкню юсюнден айтсакъ, аны эки кесекден къуралгъанын эсибизде тутайыкъ: тыш эмда ич. Тышындагъы ол бизни тамырларыбызды, тарыхыбызды, жетишимлеribиздиле. Ич а бизге тёлюден тёлюге берилген адеп-къылыкъ жорукъладыла. Ала бизни кимлигибиз бла келлик заманыбыз къуралгъан тамалды.

Къарачай-малкъар адетле, жорукъланы жыйымдыгъы болуп къалмай, ич битеулюгюбюзню сакъларгъа болушхан, жаны болгъан акъылманлыкъды, жашауну бир тюрлю бораны бла да сындырылмазлыкъ ёзекди.

Сабийлеribиз бла туудукъларыбыз, къуру титулла бла къалмай, сыйлы, адепли эм намыслы адамла болгъаныбыз бла да ёхтемленир ючюн кюреширге керекбиз. Биз келлик тёлюлеге бераллыкъ миллет хазнабызды. Олду аланы, керти да, бай этерик.

Ведомствону башчысыны къуллугъун толтургъан **Гергъокъланы Джамбулат** билдиргенича, диктант жангызда Россейде бардырылып къалмайды, анга тыш къыралланы келечилери да къатышыргъа боллукъдула. Ол халкъла аралы даражада ётдюрюлгенини хыйсабы уа аны онлайн амал бла да жазаргъа болгъанындады.

– Этнография диктантны эм уллу ахшылыкъларындан бири аны юсю бла адамла къыралыбызда къаллай бир миллет жашагъанларыны, аланы динлерини, адетлерини, турмушларыны юслеринден билгенлериндеди. Тёреде бола келгенича, диктантха республикабызда сейир аз тюйюлдю: былтыр анга 18 851 инсан къатышханды, араларында жаш адамла да иги кесек эдиле. Аланы барысына да къаллай бир балл алгъанлары жазылгъан сертификатла юлешиннгендиле. Бу жаны бла артха къалмагъаныбызны да чертирге сюеме, 80 балл алгъанла бар эдиле. Этнодиктант бардырылгъан битеу жылланы ичинде, башха регионла бла тенглешдиргенде, Къабарты-Малкъар он эм иги субъектни санына кирмей къалмагъанды. 2024 жылда беш эм иги субъектни къауумунда болгъанбыз, ол а, керти да, ахшы кёрюмдюдю. Диктант жамауатха къыралыбызны теренирек таныргъа себеплик этеди. Сёз ючюн, кесим да, аны жаза, шимал жанларында ёмюрледен бери жашагъан аз санлы миллетлени юслеринден окъургъа сюйгенме, – дегенди ол.

Джамбулат Борисбиевич айтханыча, диктант 3-12 ноябрьде бардырыллыкъды, аны офлайн эмда онлайн амалла бла жазаргъа

Билим

Къыралыбызда жашагъанланы теренирек таныргъа

«Уллу этнография диктант» миллетлени араларында халланы игилендириуге, адамланы къыралыбызда жашагъан халкъланы юслеринден билимлерин ёсдюрюуде жылны ичинде эм магъаналы жарыкъландырыу ишледен бириди. Аны бардырыу бла байламлы республиканы Миллетлени ишлери эмда жамауат башламчылыкъла жаны бла министерствосунда журналистле бла жыйылыу болгъанды.

жарарыкъды, аны ючюн 45 минут берилликди. Биринчи амалны сайлагъанлагъа республикабызда Т. Мальбахов атлы миллет китапханада, Кёп жумушланы тамамлагъан жаш тёлю арада бла имам Абу Ханифа атлы Шимал-Кавказ ислам университетде майданла ачыллыкъдыла. Онлайн амалны тап кёргенле уа диктантны белгиленнген кюнледе кеслерине тап заманда ёталлыкъдыла. Эсепле 12 декабрьге чыгъарыллыкъдыла.

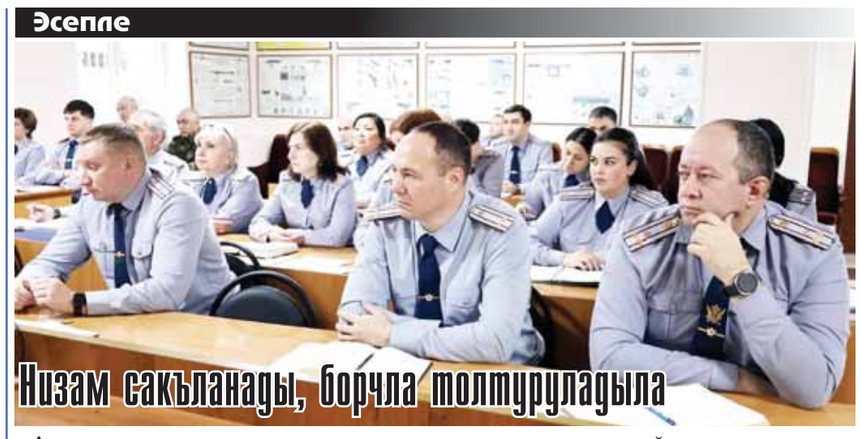
Къабарты-Малкъарны Жамауат палатасыны келечиси **Аслан Мазукабзов**, диктантны онлайн, офлайн да жазгъанын, анга да артда шимал регионлада жашагъан миллетлени тарыхлары, тёрелери сейир кёрюнюп, аланы теренирек билирге сюйгенин айтханды. «Диктантны жарыкъландырыу жаны бла, сёзсюз, кючю уллуду. Аны бла бирге уа, анга къатыша, билиминги сынау сейирди, хычыуун окъунады. Огъурсузлукъ, зорлукъ жамауат къарангы болса сюеди, билим а ол къарангылыкъны жарытады, биреуге жалынчакъ болдурмай, сагъыш этерге юйретеди», – деп къошханды ол.

В.Вороков атлы республикалы маданият фондну башчысы **Люаза Макоева** уа жамауатны этнодиктантха сейир викторинагъача къаргъа чакъыргъанды. «Фондубуз уллу кёп миллетли бир юйюрчады, бизге 13 миллет маданият ара бла 6 жамауат биригиу кюн сайын, адамланы жыйып, тёрелерин, адетлерин кёргюзтедиле, миллет ашарыкълары бла сыйлайдыла. Ол барысы да кесибизни маданиятыбызны багъалай билирча эмда башха халкълагъа хурмет кёзден къарарча этиледи. Этнодиктант да экзамен тюйюлдю, миллетле аралы байламлыкълагъа, къоншулагъа, саулай да дуниягъа жангы кёзден къараргъа онг берген амалды», – дегенди Люаза Магомедовна.

Диктант эки кесекге бёлюнеди, биринчисинде къыралыбызны юсюнден битеулю соруула берилликдиле, экинчисинде уа – субъектле бла байламлы. Ол Россейни миллетлерини бирликлерини жылында ётдюрюлгенини уа энчи магъанасы да барды, быйыл биринчи кере анда энчи аскер операциягъа къатышханладан видеосоруула боллукъдула. Андан сора октябрьде диктантны сайтында эм иги соруугъа эришиу бардырылгъан эди, анга хар сюйген къатышалгъанды. Эм сейир соруланы комиссия сайлап, ала диктантха къошуллукъдула.

КУЛЬЧАЛАНЫ Зульфия.
Сурат авторнуду.

Эсепле

Низам сакъланады, борчла толтуруладыла

Аманлыкъчыланы терслик-лерине жолукъдуруу жаны бла федерал службаны КъМР-де Управлениясыны коллегиясыны жыйылыуында жылны аллындан бери озгъан тогъуз айда оператив-къуллукъ этиу, товарла чыгъарыу-мюлк, финансэкономика жумушларыны эсеплери чыгъарылгъандыла. Аны юсюнден бизге ведомствону пресс-службасындан билдиргендиле.

Жууапха тартыу учреждениялагъа ётдюрюрге жарамагъан затланы ташыуну тохтатыу, мюлкню айныту, тутулуп тургъанланы юйретиу, социал излемлерин тамамлау, кадрланы игилендириу, учреждениялары техника керекле бла жалчытыу соруулагъа энчи эс бурулгъанды.

Управленияны башчысыны орунбасары **Михаил Ковалёвну** айтханына кёре, жылны аллындан бери мобиль телефонланы тутмакълагъа ётдюрюрге кюрешген кезиуле 27 процентге азайгъандыла.

– Алай телефонланы келтирирге кюрешген азды, наркотиклени да ташыйдыла. Битеу да бирге уа 31 грамм уулу зат сыйырылгъанды, – дегенди ол эмда низамны бузгъанланы жууапха тартыну юсюнден айтханды.

Тюзетиу ведомствону башчысыны орунбасары Аслан Абазов жууапха тартылгъанланы иш бла жалчытыу эм къырал келишимлени къабыл кёрюу жумушла къалай къуралгъанларын билдиргенди. Ол айтханыча, тутулуп тургъанладан 300 инсан хакъ алып ишлейдиле. «Былтырны бу кезиую бла тенглешдиргенде, айлыкъ 14 процентге ёсгенди. Битеу да бирге уа 139 миллион сом багъасы продукция чыгъарылгъанды», – дегенди ол.

Кенгешни ахырында Управленияны башчысы Александр Демидов, келир кезиуге борчланы белгилеп, ала бла байламлы буйрукъла бергенди. «Толусунлай айтханда, тюзетиу учреждениялада болум низамлыды. Ала кеслерини борчларын толтурадыла», – дегенди ол.

ТИКАЛАНЫ Фатима
хазырлагъанды.

Мектеп

Сайлагъан усталыгъына кесин толусунлай жоралап

Элбрус элни мектебини арбазына кирген жерде биринчи классда окъугъан Моллаланы Хамзат бла Уяналаны Ибрагим тауча хапарлаша тургъанлары хычыуун кёрюнюп сагъайдыкъ. Жашчыкъла салам берип келгенлери бла уа бютюн сейирге къалдырдыла. Ала айтып билдик биз излеген устаз Абдуллаланы Мадина мектепде болгъанын. Алайдан бурулуп кетсек да, ол сабийлеге къарап ангыларча эди аны тынгылы устаз болгъаны.

– Бек иги сохталарыма тюбеп келесиз,- дейди ол, окъуучуларын махтагъаныбызгъа ыразылыгъын билдире. – Ибрагимчик дерсден сора: «Мен таулу жашма, тауча иги сёлешеме», – деп кетгенди. Биз да бек къууанабыз сабийлени ана тиллеринде сёлешгенлерине.

Мадина, педагогика училищени айырмалы бошап, алай къайтхан эди туугъан элине - Огъары Басханнга. Анда сабийлени сурат этерге юйретип башлайды. 1995 жылдан бери уа Элбрус элни мектебинде башланнган класслада дерсле береди. Бюгюнлюкде ол окъутханла биринчи устазларына кеслерини сабийлерин келтиредиле. Устазгъа андан уллу махтау къайда!

– Къайсы устаз да конкурслагъа къатышса иги сунама, – дейди Мадина Исмайыловна. – Алада хорлам болдуруп киши да къоймайды. Мен да, 2018 жылда «Жылны устазы» деген эришиуге къатышып, регионда сынауну ёталамай къалама. Алай анда бизни мектепни устазларыны билимлери башхаладан кем болмагъанын кёреме. Сора мектепни директору Залийханланы Абидан, Ахматны къызы, эмда завуч Байдаланы Рита, Юсюпню къызы, «Ана тилни бла адабиятны айырмалы устазы» деген эришиуге къатышыргъа кёллендиредиле,– дейди устаз.

Быйыл ол алгъа Нальчикде регион конкурсда хорлайды. Ызы бла Липецк шахаргъа барады. «Саулай къыралдан устазла эришген конкурсха республикадан жангыз мен барама. Аны «Ана тилни сакълау эм кенг белгили этиу» деген бёлюмюнде хар устаз ёз тилинде кеси айыргъан классда оруслу сабийлеге дерс берирге керек эди. Мен бешинчи классны сайлайма. Оруслу сабийчикле, хычинлени, локъумланы татыуларын билгенден сора, эслерине аладыла.

Сохталары Уяналаны Ибрагим бла Моллаланы Хамзат.

«Мен анамы сюеме» деген сёзлени магъанасын а дерсде англагъан эдиле. Ана сабийге къайсы тилде да бир кибик сыйлы болгъанын ол кюн эслерча эди. Къайсыны «Жорт, жорт, гылыуум» деген чыгъармасында ананы юсюнден жазылгъанын хайырланнган эдим дерсде», - деп хапарлайды Мадина.

Липецкде башха регионладан келген устазла бла да танышады ол. Анда Билим бериую айныгыуну институтуна да элтген эдиле аланы. «Бизни республиканы устазлары бу эришиулеге къатышханладан къарыусузла болмагъанларына тюшюннген эдим. Бек кючлюле уа татарлыла эдиле. Алада ана тиллерин айныгыу, сакълау жаны бла ишлеген институтла бардыла.

Дерс берип бошагъанымдан сора, Липецкдеги устазладан бири малкъар тилни ариулугъуна, бай адабиятыбызгъа сукъланнганын айтхан эди»,– дейди ол, ёхтемленип.

Мадина Исмайыловна «РФ-ни билим бериую отличниги» деген сыйлы атха тийишли болгъанды. Аны бир хорламын КъМР-ни Жарыкъландырыу эмда илму министерствосунда да белгилегендиле, 200 минг сом бла саугъалагъандыла.

Огъурлу устазны сабийлени тауча сёлешмегенлери бек жарсытады. «Да къайдан сёлешсинле: юч сагъатны орунуна жарым сагъат берселе ана тилден дерслеге. Энди башха амалыбыз болмай, солугъан кезиулеринде юйретебиз тепсерге, жырларгъа да. Дерследен тышында бир сагъат бергендиле да, ол заманны ичинде да къолдан келгенни аямайбыз», - дейди ол.

Жангы китаплагъа бюсюрегенин да айтады. Суратлары – ариу, соруула да сабий ангыларчадыла. Ишчи дефтерле жарашдыра тургъанларын да билдирип, ала дерслени бютюн иги бардырыргъа себеплик этериклерин белгилейди.

Сабийлени китап окъургъа ар-

Абдуллаланы Мадина.

тыкъ бек сюймегенлери да жарсытады устазны. «Китапханагъа элтсем, окъуйдула, кеси алларына уа ары барадыла десем, ётюрюк айтырыкъма», - деп къошады.

Ол айтханыча, мектепде иги адет-тёрелерибизге юйретиуге не заманда да уллу эс бурулгъанды. Сёз ючюн, уллуну аллына барып саламлашыргъа, абадан адамгъа ёрге турургъа кереклисин окъуучуланы дайым эслерине саладыла. Аны оюмуна кёре, ата-анала, устазла да бир тилли болсала, юйретиуню хайыры ол заманда чыгъарыкъды.

«Сабийлени адепли, намыслы болуп алай бла ёсдюраллыкъбыз. Сора фахмулуланы заманында эслеп, алагъа тюз жолну барыргъа болушууну магъанасы да уллуду»,– деп, устаз анга юлгюле келтиреди. Бешинчи классны окъуучусу Курданланы Аслижан назмула жазады. Биз арбазда тюбеген жашчыкъладан бири Уяналаны Ибрагим а Мадинаны атасыны чыгъармаларын «Мингитау» журналда окъугъанын айтады. Биринчи классда окъугъан сабий аллай журналда жазыучурабызны чыгъармаларын окъугъаны бла энтта да сейирге къалдырды.

Суратланы **МАМАЙЛАНЫ Алий** алгъанды.

Ачыкъ дерс

Энергетикле окъуучуланы жокълайдыла

Быйылны башындан бери «Россети Северный Кавказ» – «Каббалкэнерго» биригиуню ишчилери республиканы он районунда школлада 26 чакълы ачыкъ дерс бардыргъандыла. Саулай алып айтханда, анга 5-17 жыллары болгъан 1 169 сабий къатышханды.

Аллай дерследе электрокючню къоркъуусуз хайырланыуну амаллары кёргюзтюледиле эм сабийлени соруулларына жууапла бериледиле. Ол санда ток объектлеге жууукълашыргъа, трансформатор подстанциялагъа кирирге, ток чыбыкъ юзюлсе, андан он метр чакълы кенгде турургъа керек болгъаны эм бузулгъан электроприборланы хайырланыргъа жарамагъаны эсгертилгенди.

Андан сора да, окъуучула ток ургъан адамгъа заманында биринчи болушлукъ берилсе, жашауун сакъларгъа боллугъун да билгендиле. Дагъыда «Россети» биригиуню «ВКонтакте» социал сетьде «Маша Лампочкина» суратлау фильмине къарап, электрокюч бла къоркъуусуз хайырланыргъа юйретген энчи проекти бла да шагъырейленнгендиле.

Дерсленден юлгюле кёргюзтюуге да аслам эс бурулгъанды. Ол санда «Гоша» деген тренажёр-робот бла ишлеу окъуучулагъа бютюнда сейир кёрюннгенди. Аны юсюнде ала ток ургъан адамгъа биринчи болушлукъ берирге, ток баргъан жерде кеслерине заран жетдирмей жюрюрге юйреннгедиле, энергетиклени энчи кийимлери, оборудованиялары да неге жарагъанларын билгендиле. Дерслени ахырында уа къоркъуусузлукъну жорукъларын билдирген эсгертиуле да юлешиннгендиле.

Токну къоркъуусуз хайырланыуну ангылатыу ата-анала бла да бардырылгъанды. Алагъа сабийлерине сакъ болургъа ток объектлеге жанламазларын айтып турургъа керекликси эсгертилгенди.

Эсге сала айтсакъ, сабий ток уруп ачымазча мадарла бардырыу «Россети Северный Кавказ» – «Каббалкэнерго» биригиуню социал ишлеринден бирине саналады. Аны бла байламлы кёп иш тамамланады. Ол санда тематикалы дерсле, конкурсла, викторинала эм энергообъектлеге экскурсияла да ётдюрюледиле. Андан сора да, энергетикиле окъуу учреждениялары тийрелеринде электрокюч бла жалчытхан оборудованияны болумларына дайым эс бургъанлай турадыла.

МАГОМЕТЛАНЫ Сулейман.

Сурат хапарлайды

Жантуугъанны къадары

Газет окъуучуларыбызны араларында бизге жаза тургъанла бардыла. Бирле хапарла, бирле уа назмула жибередиле. Солтанланы Магомет а суратла келтиреди. Журтубузну ариу жерлерини сейир суратларын. Хар бирини тарыхын да жазады.

Бу жол да бир аламатын келтиргенди. Ол да неди десегиз, Кавказ таулада эм ариуладан бирини сураты. Ол тау бла байламлы хапар да айтханды.

Билгилисича, тарыхда аты айтылгъан Къарча, жесирликден къутулуп, Минги тауну тийресинде, Тырныауздан эки къычырым чакълы ёрге барып, Басхан сууну сол жанында Эл-Журт къурагъанды. Халкъыбыз кёчюрюлгюнчю, адамла анда жашап тургъандыла. Бюгюнлюкде алайда оюлгъан журтланы ызлары, къабырстан кёрюнедиле.

Къарча нёгерлери бла ол жерге онбешинчи ёмюрню ал жылларында келген эди. Аны жашы Жантуугъан къарыулу, кесине базыннган жаш болгъанды. Уучулукъгъа жюрюгенди, таулада айланыргъа сюйгенди. Ол чыкъмагъан, ёрлемеген Басхан ауузунда хазна кёп тау къалмагъанды.

Айтыугъа кёре, ол кийик жаныуарны мардасыз кёп къыргъанды. Аны алайлыгъыны юсюнден Жантуугъанны жырында айтылады, ол ана айыуну ёлтюргенде, айыу бала жиляйды деп.

Атасы Къарча ыразы болмагъанына да къарамай, мардадан чыгъып, кеси айтханлай этип тургъанды. Бир жол, кийик ууда айлана, ажымлы ёлгенди. Атасы аны билгенде, аны: «Тейри берди, Тейри алды» деген сёзлери халкъны эсиндедиле. Жырда да айтылады: «Къая ыранда къалгъанды ёлюгю»,– деп. Суратдагъы тауну башында ёлгенди. Обасы да андады деп, хапар барды. Тауну атына да аны аты айтылгъанды. Алайды да, онбешинчи ёмюрню биринчи жылларындан бери бу тау дементини Къарчаны жашы Жантуугъанны атын жюрютеди.

Турнир

Элни къурагъаннга атап

Шабат кюн Яникойну мурдорун салгъан Гелястанланы Мазанны жашы Шамаилни хурметине футбол турнир ётерикди. Анга 2016-2017 жыллада туугъанладан къуралгъан футбол къауумла къатышырыкъдыла.

Гелястан улуну эришиую къурагъан туудукъларындан бири – «Яникой-1961» командаланы баш тренери Малкъондуланы Мунир – бизге билдиргеннге кёре, анда Огъары Малкъарны, Яникойну, Каменканы, Тёбен Чегемни эм Хушто-Сыртны футболчулары эриширикдиле.

Алчы жерлеге тийишли болгъан къауумла ахча саугъала эм сыйлы къагытла бла белгиленирикдиле. Бек иги ойнаучулагъа да энчи эс бёлюнюрюкдю.

Алайды да, футболну сюйгенлени **31 октябрьде 11:00 сагъатда** эришиуге къаргъа чакъырабыз. Ол школну тийресиндеги футбол майданда ётерикди.

ТАППАСХАНЛАНЫ Аминат.

Билдириу

Фатарланы иелерини эслерине

Хурметли жамауат!

Кёп фатарлы юйде фатаргъа иелик этиу жангы иелеге кёчюрюлген заманда, РФ-ни Жашау журтла бла байламлы кодексини 158-чи статьясыны 3-чю кесегине тийишлиликде, кёп фатарлы юйде барысы да хайырланнган ырысхыгъа тынгылы ремонт этиу ючюн борч да жангы иеге кёчгенин эсигизге салабыз.

Алайды да, фатарны алгъыннгы иеси тынгылы ремонт ючюн взносну тёлемей жыйышдырылгъан борч фатарны жангы иесини боюнуна салынады. Ол борчну тёлемей къоягъа эркинлик не федерал, не республикалы законлада кёргюзтюлмейди. Алай аны башха тюрлю тёлер амал барды. Аны юсюнден бу телефон номерлеге сёлешип билирге боллукъсуз: **8 967 425-15-16, MAX-да: 967 425-15-16**. Электрон почтабызда да соруларыгъызгъа жууапла табаллыкъсыз: **regoperator.07@mail.ru**

ЮСЮПЛАНЫ Магометни жашы Хасанны ёлгенине бушуу этгенибизни билдиребиз эмда жууукъларына бла ахлуларына къайгъы сёз беребиз.

Азаматлары бла Архаговлары.

Баш редактор
КЪОНАКЪЛАНЫ Хасан

РЕДКОЛЛЕГИЯ:
ТЕКУЛАНЫ Хаза (баш ред. орунбасары),
ЖАНГУРАЗЛАНЫ Нажабат (баш ред. орунбасары)
КЕТЕНЧИЛАНЫ Зульфия (жууаплы секретарь),
МУСУКАЛАНЫ Сакинат,
ТИКАЛАНЫ Фатима,
ТРАМЛАНЫ Зухура,
УЛБАШЛАНЫ Мурат.

ТЕЛЕФОНЛА:
Редакторну приёмныйы – **42-63-01**. Баш редакторну орунбасарлары – **42-38-21**, **40-04-82**, жууаплы секретарь – **40-28-97**, секретариат – **40-93-62,** корректорла, специалистле – **42-63-52.**

РЕДАКЦИЯНЫ БЁЛЮМЛЕРИ:
Политика эм право – **42-24-02,** экономика – **42-66-73**, культура – **42-66-76,** социал ишле – **42-75-82**, курортла, туризм эм спорт – **40-39-93,** окъуучула бла байламлыкъла жюрютюу эм жазылыу – **42-37-94,** сурат алыучу – **40-59-18,** энчи корреспондент – **42-68-72,** операторла – **42-66-85.**

Редакция авторла бла къагъыт жюрютмейди. Кюл жазмалагъа рецензия этилмейди эм ала артха къайтарылмайдыла. Газетде басмаланнган материаллада айтылгъан оюмла редакцияны оюму бла келишмезге боллукъдула. Алада айтылгъан хар зат ючюн Россей Федерацияны Басманы юсюнден законуна тийишлиликде материалланы авторлары кеслери жууаплыдыла.

Газет Связьны, информация технологияланы эмда асламлы коммуникацияланы ишлери жаны бла федерал надзор службаны (Роскомнадзорну) Къабарты-Малкъарда управлениясында **2016** жылда **19 декабрьде** регистрация этилгенди.

Регистрация номер **—ПИ № ТУ07-00118. Индекс - П 5893**

Газет ыйыкъгъа юч кере чыгъады – **геюрге, орта, шабат** кюнледе.
Багъасы 13 сомду.

Газетни басмагъа “КъМР-Медиа” ГКУ-ну компьютер службасы хазыр этгенди.

Газет “Издательство “Южный регион” ООО-ну типографиясында басманланнганды. Ставрополь край, Ессентуки ш., Никольский орам, 5а

Газетлени иелерине тапдырыу ючюн КъМР-ни почта связыны федерал Управлениясы жууаплыды.
Телефон: **76-01-21**

Тиражы **1624** экз. Заказ № **2355**

Номерге графикге кёре 19.00 сагъатда кюл салынады. 20.00 сагъатда кюл салыннганды

ГАЗЕТНИ НОМЕРИН ЧЫГЪАРГЪАНЛА:
Кульчаланы Зульфия – дежурный редактор; Бийчеккуланы Жаннета (1-чи бет), Баллиланы Феруза (2-чи бет), Ахматланы Люаза (3,4-чю бетле) – корректорла.

РЕДАКЦИЯНЫ АДРЕСИ:
360000, Нальчик шахар, Ленин атлы проспект, 5.

Электрон почта: elbor_50@mail.ru